

SƏRHƏDYANI REGIONUN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA TURİZMİN ROLU

Ə.Q.Əlirzayev

əməkdar elm xadimi, i.e.d., professor, UNEC

Q.M.Yusupov

baş müəllim, ATMU

yu.gahraman@gmail.com; tel: (+99451) 291-76-60

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 8 may 2019; Çapa qəbul edilmişdir 31 may
2019; online-da çap edilmişdir 30 iyun 2019

Received 8 May 2019; accepted 31 may 2019; published online 30 June 2019

Xülasə

Təqdim olunan məqalədə əsas məqsəd sərhədyanı rayonların davamlı sosial-iqtisadi inkişafının turizm fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi ilə təmin edilməsinin əsaslandırılmasıdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün turistlərə təqdim olunan xidmətlər çeşidinin genişləndirilməsi, bu sahəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsi bir vəzifə kimi tövsiyə olunur. Məqalədə cənub regionu təmsilində sərhədyanı rayonlara turistlərin cəlb edilməsində problemlər barədə bildirilir, mövcud turizm resurslarından və infrastrukturundan səmərəsiz istifadə nəticəsində mehmanxanaların gəlirinin az olması səbəbləri təhlil edilir. Eyni zamanda hesablamalar nəticəsində yerləşdirmə obyektlərinin tutumunun orta illik yüklənməsinin yüksəlməsinin regionda adambaşına düşən daxili məhsulun xeyli artmasına səbəb olacağı açıqlanır. Tədqiqat işi elmi sistemli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə, statistik təhlil kimi tədqiqat üsulları əsasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın nəticəsi olaraq cənub sərhədyanı rayonlarda turizm sahəsinin inkişafında xüsusi rol oynayan ixtisaslı kadrların yetişdirilməsinə önəm verilir, təklif olunan xidmətlər çeşidinin genişləndirilməsi və xarici investorların cəlb edilməsi ilə regionun beynəlxalq turizm destinasiyasına çevrilməsi imkanları əsaslandırılır. Tədqiqatın məhdudiyyətləri: daha geniş praktik məlumatlara ehtiyac duyulur. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti: turizm sahəsində tədqiqatlar aparın və bu sahədə çalışan mütəxəssislərin elmi və əməli biliklərinin zənginləşdirilməsində müsbət rol oynaya bilər. Tədqiqatın elmi yeniliyi və orijinallığı: sərhədyanı rayonların davamlı sosial və iqtisadi inkişafı turizmin aktiv fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əsaslandırılır və bu işdə qonşu ölkə investorları əmindən hərtərəfli istifadəsi dəyərləndirilir; tədqiqat işində ilk dəfə olaraq sərhədyanı turizmin təşkilinin beynəlxalq təcrübəsinin Azərbaycan şəraitində tətbiqinin imkanları əsaslandırılmış və müasir beynəlxalq inteqrasiya şəraitində nəqliyyat amilinin regionda turizm sferasının inkişafındakı rolu dəyərlən-

dirilmişdir; Cənub regionun turizm potensialı ilə investisiya cəlbəediciliyi arasındakı sıx əlaqənin mövcud olması elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır. Göstərilən amillər hazırkı tədqiqatın aktuallığını bildirir.

Açar sözlər: sərhəyanı region, turizm resursları, səmərəli istifadə, sərhəyanı əməkdaşlıq, turizm destinasiyası.

Jel Classification code: L83

ROLE OF TOURISM IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE FRONTIER REGION

A.G.Alirzayev

Dr., professor, UNEC

G.M.Yusupov

Senior lecturer, ATMU

yu.gahraman@gmail.com; tel: (+99451) 291-76-60

Abstract

The main purpose of the article is to justify the sustainable socio-economic development of the border regions with the activation of tourism activities. To achieve the goal, it is proposed to expand the range of services provided to tourists, to attract foreign investment in the industry. The Article identifies problems associated with attracting tourists on the example of the Southern region, analyses the reasons for the low occupancy of hotels associated with the inefficient use of tourist resources and infrastructure. In addition to this, according to calculations, an increase in the regional gross product per capita is justified only with an increase in the workload of accommodation facilities. The article gives a rationale about the possibilities of turning the region into an international tourist destination with the attraction of foreign investors. The research was carried out on the basis of abstraction and systems analysis methods such as analytical, logical societies, statistical data. The result of the study gives special importance to the training of professional personnel who have a special role in the development of the tourism industry in the border of the southern region; it proves the transformation of the region into an international tourist destination by attracting foreign investors. Limitations of the study: requires a lot of practical information. The practical significance of the study: will have a positive role in the enrichment of scientific knowledge to specialists conducting research in the tourism industry. Scientific novelty and originality of research: sustainable social and economic development of bordering regions is based on active tourism activity and comprehensive use of the factor of neighbour country

investors is appreciated. The possibilities of applying the international experience of the organization of border tourism in Azerbaijan were substantiated; In the context of modern international integration, the role of transport factor in the development of tourism in the region was assessed; The close relationship between the southern tourism potential and investment attractiveness is scientifically justified. All of the above factors indicate the relevance of this work.

Keywords: border region, tourism resources, effective use, cross-border cooperation, tourist destination.

РОЛЬ ТУРИЗМА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ПРИГРАНИЧНОГО РЕГИОНА

А. Г. Алирзаев

засл. деят. науки, д.э.н., проф., UNEC

Г. М. Юсупов

стар. преп., АУТМ

yu.gahraman@gmail.com, Tel.: (+99451)291-76-60

Резюме

Цель исследовательской работы заключается в обосновании устойчивого социально-экономического развития посредством активной туристической деятельности. Для достижения цели предлагается расширение ассортимента предоставляемых услуг туристам, привлечение иностранных инвестиций в данную отрасль. В исследовательской работе указаны проблемы о привлечении туристов на примере Южного региона, анализируются причины низкой загрузки гостиниц, связанных с неэффективным использованием туристических ресурсов и инфраструктуры. Вместе с тем расчётами обосновывается повышение регионального валового продукта на душу населения только с повышением загрузки объектов размещения. В работе даётся обоснование возможностей превращения региона в международную туристическую дестинацию с привлечением иностранных инвесторов. Исследование было осуществлено на основе абстракции и методов системного анализа, таких как аналитический, логических обобщений, статистических данных. В результате исследования подчеркивается особое значение обучения профессиональных кадров, имеющих особую роль в развитии туристской отрасли в приграничном южном регионе, расширение ассортимента предлагаемых туристических услуг, обосновывается превращение региона в международную туристическую дестинацию с привлечением иностранных инвесторов. Ограничения исследо-

вания: требуется большая практическая информация. Практическая значимость исследования: может оказать положительную роль в обогащении научных знаний специалистов, проводящих исследовательскую работу в туристической отрасли. Научная новизна и оригинальность исследования заключается в том, что обоснована активная туристическая деятельность в продолжительном социальном и экономическом развитии приграничных районов и оценивается всестороннее использование инвестиционного фактора соседней страны в этой деятельности; впервые в стране обоснованы возможности применения международной практики приграничного туризма в Азербайджане и дана оценка перспективе продуктивности потенциала региона в целях динамичного развития туризма в приграничном регионе; обоснована связь между туристическим потенциалом и инвестиционной привлекательностью региона. Все вышеуказанные факторы означают актуальность данной работы.

Ключевые слова: приграничный регион, туристические ресурсы, эффективное использование, приграничное сотрудничество, туристическая дестинация.

Giriş

Faydalı qazıntılara malik olmayan və sənaye sahəsi zəif inkişaf etmiş rayonlarda xidmət sahələrinin inkişaf etdirilməsi əhali arasında məşğulluğun yüksəlməsi və rayona maliyyə daxilolmalarının artmasına səbəb ola bilər. Xidmət sahələri arasında turizm sektorunun xüsusi yeri vardır, çünki bu xidmət növü özünün fəaliyyəti ilə kənd təsərrüfatı sahəsinin, ticarətin, kommunal xidmətlərinin iş həcminin artmasına da birbaşa təsir göstərir.

Hər hansı regionda turizmin inkişafı bu ərazinin yalnız zəngin turizm resurslarına malik olması ilə bağlı deyil. Bu, eyni zamanda ərazidə yaşayan sakinlərin turizm fəaliyyətinə olan münasibətindən və bu sahəyə dövlətin himayəsindən asılıdır.

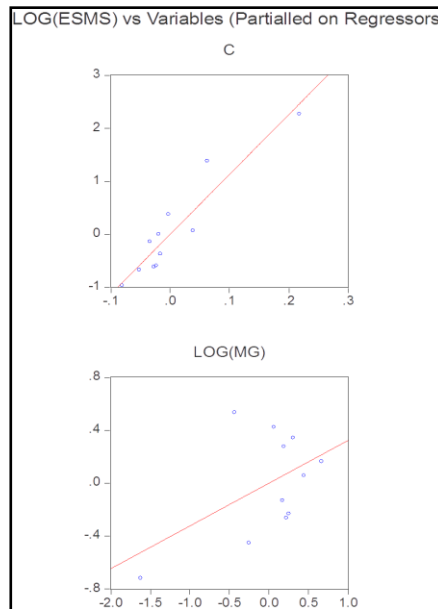
Turistlərin istirahət mərkəzinə sayca çox gəlməsi və burada qalma müddətinin daha uzun olması üçün onlara təklif olunan xidmətlərin keyfiyyəti ilə yanaşı, xidmət çeşidi müxtəlifliyi olmalıdır. Belə ki, regiona gələn turistlərin bu ərazidə daha uzunmüddətli qalması üçün gecələmə yerləri ilə yanaşı, attraksionların, əyləncə mərkəzlərinin fəaliyyəti, atüstü, piyada, müxtəlif nəqliyyat növləri ilə gəzintilərin təklif olunması ilə birbaşa əlaqəlidir. Sadəcə olaraq hər rayonun malik olduğu potensialdan daha səmərəli istifadə edilməlidir. Statistik məlumatlara əsasən müəyyən olunur ki, sərhədanı Cənub regionu iqtisadi rayonlar arasında turizm sahəsi üzrə öz potensialından istifadə faizinə görə aşağı yer tutur.

Kütləvi turizmin inkişaf etdirilməsi üçün sadə formatlı, standart otaqların və ya turist

dərəcəli nömrələrin olması gəliri orta səviyyəli olan ailələrin istirahət mərkəzlərinin xidmətlərindən istifadə etməsini artırır. 2017-ci ilin məlumatlarına görə, turist dərəcəli nömrələrin həcmi ölkə üzrə 46%, Bakıda 35% olduğu halda, regionlarda bu göstərici nisbətən yüksəkdir. Belə ki, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda turist dərəcəli nömrələr ümumi sayda 64%, Lənkəran İqtisadi Rayonunda isə 45% təşkil edir; Cənub regionu rayonlarında Lerikdə 72%, Astarada 62% və Cəlilabadda 82% təşkil edir. Turist dərəcəli nömrələrin mövcudluğu kütləvi turizmin fəaliyyətinə imkan yaradır, aşağı imkanlı olanlar və ya yüksək komforta tələbi olmayanlar, gənclər, ekoloji turizmi seçənlər məhz aşağı dərəcəli mehmanxanalara, hostellərə üstünlük verirlər. Əcnəbi və ölkə turistlərinin regiona cəlb etməyin mümkün olmaması bir çox amillərdən asılıdır. Bunlardan regionun tanınmaması, yerli yerləşdirmə obyektlərinin və istirahət mərkəzlərinin turoperatorlarla əməkdaşlığının zəifliyi, turistlərə göstəriləcək cəlbədicə obyektlərin baxımsızlığı, əyləncə yerlərinin olmaması və s. Bütün bu amillər eyni zamanda regiona gələn turistlərin əksər hallarda burada qısa müddət qalması ilə nəticələnir. “Turizm məhsulunun keyfiyyəti – turistlərin ehtimal olunan tələbini təmin etmək məqsədilə yerinə yetirilən tur xidmətlərinin və xidmət proseslərinin məcmusudur” [1, səh. 94].

Statistik göstəricilərdən məlum olur ki, Lənkəran iqtisadi rayonunun mehmanxanalar və mehmanxana tipli müəssisələrinin gəlirləri digər iqtisadi rayonlardakılara nisbətən çox aşağıdır. *Eviews* paketi ilə 2006-2017-ci illər üzrə verilənlərin təhlili keçirilib.

Korrelyasiya qrafiki formasında göstəricilər aşağıdakı asılılıq şəklini alır:

Qrafik 1. “Əsas sahələrin məhsul istehsalı” (ESMS) və “mehmanxanaların gəliri” dəyişənlərinin bir-biri ilə əlaqəsinin korrelyasiya qrafiki

Mənbə: qrafiklər dövlət statistika komitəsinin göstəriciləri əsasında tərtib edilib.

2006-2017-ci illər üzrə qiymətləndirmə komandası məqsədi ilə Cənub regionu üzrə 2 dəyişənin bir-biri ilə əlaqəsini təyin etmək üçün “əsas sahələrin məhsul istehsalı” (ESMS) və “mehmanxanaların gəliri” seçilib (Estimation Command):

LS LOG(ESMS) C LOG(MG);

- qiymətləndirmə tənliyi (Estimation Equation):

$$\text{LOG(ESMS)} = C(1) + C(2)*\text{LOG(MG)};$$

- dəyişdirilən əmsallar (Substituted Coefficients):

$$\text{LOG(ESMS)} = 11.3115035205 + 0.323227248491*\text{LOG(MG)}$$

Hesablamalardan məlum olur ki, mehmanxanaların gəliri 1% artdığı halda, əsas sahələrdə istehsal olunan məhsul 0,32% artmış olur.

Eyni hesablamaları muzzdu işçilərin sayının mehmanxanaların gəlirindən asılılığı ilə edilmişdir:

- Qiymətləndirmə komandası (Estimation Command):

LS LOG(MUZDISH) C LOG(MG)

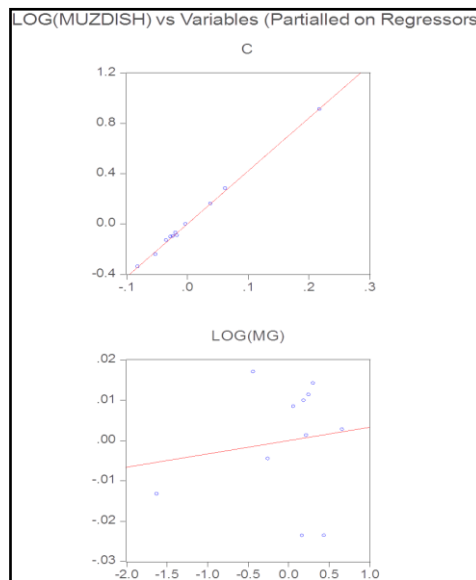
- Qiymətləndirmə tənliyi (Estimation Equation):

$$\text{LOG(MUZDISH)} = C(1) + C(2)*\text{LOG(MG)}$$

-Dəyişdirilən əmsallar (Substituted Coefficients):

$$\text{LOG(MUZDISH)} = 4.21062525632 + 0.00330214884558*\text{LOG(MG)}$$

Korrelyasiya qrafiki formasında göstəricilər aşağıdakı asılılıq şəklini alır:

Qrafik 2. Muzzdu işçilərin sayının mehmanxanaların gəlirindən asılılığının korrelyasiya qrafiki

Mənbə: qrafiklər dövlət statistika komitəsinin göstəriciləri əsasında tərtib edilib.

Hesablamalardan məlum olur ki, mehmanxanaların gəliri 1% artdığı halda, region

üzrə muzzdlu işçilərin sayı 0,03% artmış olur. Təsirin bu qədər kiçik olması mehmanxanalarda işləyənlərin sayının az olması ilə əlaqədardır. Belə ki, təhlil edilən dövrdə (2006-2017 illər) regionda əhalinin orta illik sayı 853 min nəfər, muzzdlu işçilərin sayı 69,2 min nəfər, mehmanxanalarda işçilərin sayı isə cəmi 306 nəfər olmuşdur. Yerinə yetirilmiş hesablamalar nəticəsində müəyyən olunmuşdu ki, dəyişənlər arasında birbaşa əlaqə vardır. Mehmanxanaların gəlirinin artımı regionun əsas istehsal sahələrinin həcminə və muzzdlu işçilərin sayına təsir edir. Belə ki, bu halda, kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbat artmaqla bərabər, kommunal xidmətləri ilə yanaşı, digər xidmət sahələrində də iş həcmi artır. İş həcminin artımı öz növbəsində əlavə işçilərin cəlb olunmasına səbəb olur. Beləliklə, mehmanxanaların iş həcminin çoxalması regionun ümumi daxili məhsulunun artımına gətirir. Cədvəl 1-də verilmiş hesablamalara əsasən bütün digər göstəricilər eyni qaldığı halda, mehmanxanalarda yüklənmə faizinin artımı region əhalisinin hər nəfərinə düşən məhsul istehsalını xeyli artırmış olur. Turizm fəaliyyətinin həcmünün artması regionun sosial-iqtisadi inkişafına təsiri ilə nəticələnir.

Cədvəl 1. 2017-ci il Azərbaycan Respublikası və Lənkəran İR üzrə əsas iqtisadi göstəricilər

№	Göstəricilər	Ölkə üzrə	Lənkəran İR	
			faktiki	hesablama (proqnoz)
1	Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrdə yüklənmə faizi	34,2%	10,0%	60%
2	Məhsul buraxılışı (min manat)	78218258,5	1871283,9	2072883,9 (+201600,0)
3	Qeyri-neft sektoru	40012300,0	1871283,9	2072883,9 (+201600,0)
4	Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə (min manat)	1686216,0	40337,3	241937,3 (+201600,0)
5	Əhalinin orta illik sayı (min nəfər)	9854,0	922,7	922,7
6	1 nəfərə düşən məhsul buraxılışı (manat)	7937,7	2028,1	2246,5 (+218,4)
7	1 nəfərə düşən turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə xidmətləri (manat)	171,1	43,7	262,2 (+218,5)
8	Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə xidmətlərinin məhsul buraxılışında payı (%)	2,2	2,2	11,7 (+9,5)
9	Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə xidmətlərinin qeyri-neft sektoru daxilində payı (%)	4,2	2,2	11,7 (+9,5)

Mənbə: cədvəl www.stat.gov.az e-səhifəsinin göstəriciləri əsasında tərtib edilib.

Səyahətçilərin sayının çoxalması regional sənayenin istehsal mallarına tələbatın çoxalması ilə nəticələnir. Öz növbəsində yerli məhsula tələbatın çoxalması əhalinin gə-

lirlərini və məşğulluğunu artırır, tələb olunan məhsulun daha çox istehsalına səbəb olur. Regiona gələn turistlər yerli ictimai nəqliyyatın və digər xidmət sahələrinin gəlirinin artmasına təsir göstərir, eynilə rabitə müəssisələrinin də xeyri çoxalır. Regiona turistlərin axını xalq sənətkarlıq məhsullarının istehsalının artmasına, folklorun və adət-ənənələrin canlanmasına səbəb olur. Yerli suvenirərə tələbatın artması sakinlərin gəlirinin artması ilə yanaşı, regional turizm məhsulunun reklamına səbəb olur. Turizm biznesinin təsiri ilə regional infrastrukturun genişlənməsi və modernləşməsinə, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehlakının çoxalmasına səbəb olur. Regionun cəlbediciliyinin yüksəlməsi ilboyu gələn turistlərin sayının artmasına səbəb olur. Düzgün qurulmuş turizm fəaliyyəti davamlı, stabil inkişafın əsasıdır. “Turizm fəaliyyətinin həyata keçirilməsi yalnız müvafiq infrastrukturun olması ilə başa çatmır. Belə ki, istirahət mərkəzində turistlərə səviyyəli xidmətlərin göstərilməsi ilə yanaşı, həmin istirahət mərkəzindən kənarında və ümumən region ərazisində ətraf mühitin vəziyyəti də turistlərin məmnunluğuna təsir göstərir” [1, səh. 94].

Turizm fəaliyyəti inkişaf etdikcə ərazinin rekreasiya imkanları daha çox istifadə edilir. Turizm ehtiyatlarının iqtisadi səmərəsi, onların turizm dövriyyəsinə cəlb edilməsi intensivliyi ilə ölçülür. İl ərzində regiona ölkədaxili və əcnəbi turistlərin axını bu ehtiyatların istifadəsinə və onların təkrar istehsalına ayrılan vəsaitləri müəyyənləşdirir. Burada maliyyə, əmək və təşkilatların idarəetmə ehtiyatları turist axınının perspektivini müəyyən edir. Əgər inteqral səmərə ilə turizm ehtiyatlarını ölçsək, onda aşağıdakı göstərici ilə ehtiyatların planlaşdırılması və təkrar istehsalı proqramları tərtib oluna bilər:

$$Te = \frac{\sum Rs}{T}, \quad (1)$$

burada Te – turizm ehtiyatlarının istifadə göstəricisi;

$\sum Rs$ – rekreasiya ehtiyatlarının dəyərinin mövcud qiymətləndirmə metodları;

T - turistlərin illik sayıdır.

Qeyd edək ki, rekreasiya ehtiyatlarının təkrar istehsalına yönəldilən maliyyə mənbələrini turizm gəlirləri və kredit resursları təşkil edir:

$$\bar{K} = Tg + Kr, \quad (2)$$

burada \bar{K} – kapital qoyuluşu;

Tg – turizmdən gəlir;

Kr – kredit resurslarıdır.

Regionun turizm potensialının qiymətləndirilməsi müxtəlif müəlliflər tərəfindən fərqli baxımdan həyata keçirilir. Bəzi müəlliflər qiymətləndirmədə əsas meyar kimi landşaft və mənzərənin cəlbediciliyinə üstünlük verdikləri halda, digərləri mövcud tarixi və mədəni abidələrə üstünlük verirlər. Landşaft cəlbediciliyini əsas götürən müəlliflər ərazinin ilk növbədə estetik görüntüsü və turistlər tərəfindən bəyənmə səviyyəsinə arxalanırlar. Tarixi və mədəni abidələri önə qoyan müəlliflər isə abidələrin

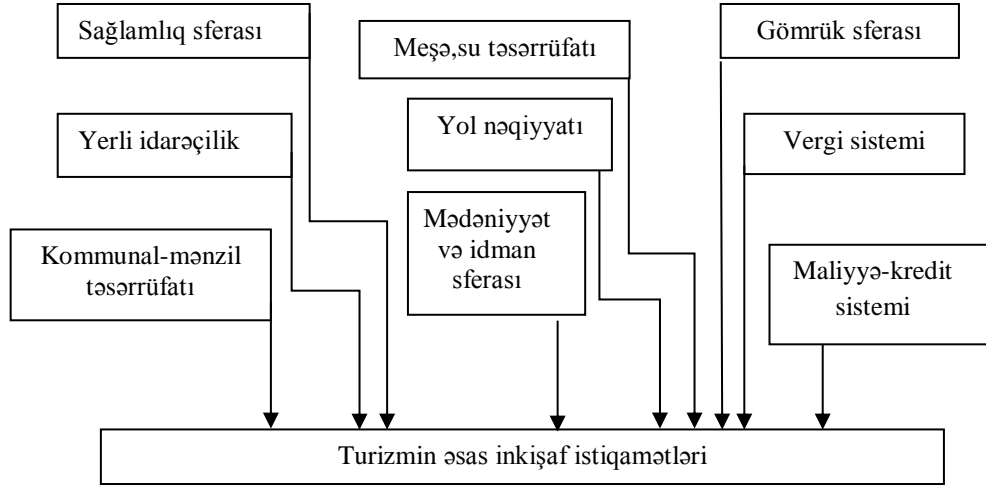
dünya, ölkə və yerli əhəmiyyəti ilə yanaşı, abidələrə baxma müddətinin davamlılığını bir əsas kimi götürürlər. Fikrimizcə, regionun təbii-iqlim ehtiyatlarına üstünlük verməklə yanaşı, mövcud olan antropogen obyektlərin də turistlər üçün cəlbedici vəziyyətdə olduğunu əsas götürməklə turizmin inkişafının reallaşması mümkün olar. Xüsusi qorunan ərazilərin təşkili, özlüyündə buralara turistlərin cəlb edilməsi üçün əsas amildir.

Region turizmində rekreasiya sistemi sahələrarası təsirləri də əhatə edir. Ərazinin rekreasiya mənimsənilməsinin əsas müsbət cəhəti odur ki, münasib ekoloji tarazlıq yaranır. Azərbaycanın cənub bölgəsində ağır sənaye müəssisələrinin olmaması ilə idman, ekoloji, müalicə-sağlamlıq turizmin inkişafı üçün ən münasib imkanlar yaranır. Region özünün müalicə sağlamlıq müəssisələri ilə tanınır və bu sahənin daha da inkişaf etdirilməsinə hər cür potensial mövcuddur.

Sosial-iqtisadi kompleksin əsas tərkib hissələrindən biri mürəkkəb sistemə malik olan xidmət sahəsidir. İqtisadiyyatı ev təsərrüfatının səmərəli idarə edilməsi elmi kimi xarakterizə etmək olar. İqtisadiyyatın bu tərifini turizm sahəsinə birbaşa bağlıdır, belə ki, turizm bazarının formalaşdırılması zamanı turist xidmətlərinin hər istehlakçı seqmenti üzrə gəlir və xərcləri nəzərə alınmalıdır. XIX əsrin görkəmli iqtisadçısı və statistiki, “Engel qanunun” müəllifi almaniyalı Ernst Engel bildirib ki, istehlakçılardan davranışı onların əldə etdikləri gəlirləri ilə bağlıdır və gəlirin artması ilə əhalinin istehlakının qeyri-mütənasib artımı baş verir, onlar qida məhsullarına nisbətən daha az pul xərcləyirlər, kommunal xidmətlərə, geyimə çəkilən xərclər az dəyişir, özlərinin mədəni-mənəvi tələbatlarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi artır [2, səh. 217]. Göründüyü kimi, region əhalisinin xidmət sahəsi vasitəsilə gəlirinin artması onların öz mənəvi qidalarını artırmaq, ölkəmizin digər regionlarına və ya xarici ölkələrə istirahət etmək məqsədilə səfər etmək imkanlarını artıracaqdır. İnsan həyatında turizm məhsulu heç də ilkin tələbat predmeti deyil. Fərdin gəliri müəyyən səviyyəyə çatdıqdan sonra, turizm onun tələbatına çevrilir. İnsanlarda tələbat artdıqca, turizm sahəsi də inkişaf edir. Bununla bərabər, turizm sahəsinin inkişafına bir çox digər sosial-iqtisadi amillər də təsir göstərir.

Həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi cəmiyyətin sosial prioritet məqsədidir, gəlirin və maaşların artırılması siyasəti dövlətin həyata keçirdiyi əsas istiqamətdir. Bu məqsədə çatmağın əlamətləri Ümumi Daxili Məhsulun yüksəlməsi və bunun makro və mikro səviyyələrdə bölgüsü mexanizminin təkmilləşdirilməsidir. Həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi iqtisadi inkişafın nəticəsi olduğu kimi eyni zamanda onun əsas şərtidir. Müasir istehsalata prinsipcə yeni texnika və texnologiya tələb olunduğu kimi, həm də yüksəkixtisaslı işçilər də tələb olunur. Bu mütəxəssislər özlərinin intellektual kapitalı ilə fərqlənirlər. Bu cür insanların sosial ehtiyacları fərqlidir və səyahətə, istirahətə, həyat enerjisinin bərpasına, təhsilə daha

çox vaxt sərf edirlər. Bu səbəbdən onların həyat səviyyəsi və keyfiyyəti də yüksək olmalıdır. Yüksək dərəcəli “lüks” xidmətlərlə yanaşı, təbiət qoynunda piyada yürüşlərin təşkili, xüsusi maraq turlarının təklifi də yüksək peşəkarlıqla hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Eyni zamanda regionda turizmin inkişafı üçün müvafiq sayda və keyfiyyətə yüksək sosial, mədəni, maliyyə-kredit, idarəetmə, vergi sisteminin və münasib şəraitin olması gərəkdir. Sxem 1-də verildiyi kimi, “...funksional model olaraq resurs təminatını, onun üzərində olan məsuliyyətləri və öhdəlikləri sistem halında aşağıdakı kimi təsvir etmək olar” [3, s. 254].

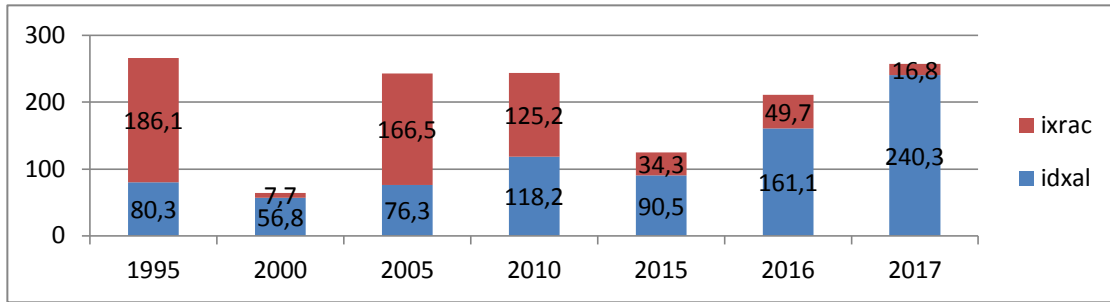

Sxem 1. Resurs təminatı modeli

Mənbə: [3, səh. 255]

Dövlətlər arasında sərhəyanı ticarət qədim dövrlərdən mövcud olub. Bunun səbəbi sərhədin hər iki tərəfində yerləşən ərazilərin fərqli idarəetməyə, istehsalata, ixtisaslaşmaya malik olmasıdır ki, nəticədə istehsal olunan məhsulların çeşidi, keyfiyyəti, təyinatı ölkədən-ölkəyə müxtəlif olur. Eyni zamanda və çox hallarda, dövlət sərhədinin hər iki tərəfində eyni dilə və eyni dinə malik olan əhali yaşayır. Avropa ölkələrində sərhəyanı region əməkdaşlığı XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq, get-gedə daha intensiv surətdə inkişaf etməyə başlamışdı. İntensiv əməkdaşlığın əsas səbəbi siyasi stabillik və iqtisadi inkişaf olmuşdur.

Rusiyalı müəllif Q.Yarovoy “Avropada regionalizm və transsərhəd əməkdaşlıq” monoqrafiyasında digər ölkələrdən olan müəlliflərin tədqiqatlarına, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq sübut edir ki, regionlar arasında əməkdaşlıq barədə bağlanmış razılaşmalar həmin ərazidə sərhədin hər iki tərəfində yerləşən inzibati rayonlara regiondaxili əməkdaşlığın həyata keçirilməsində və bununla bağlı hər hansı problemlərin həll edilməsində qarşılıqlı səlahiyyətlər verir. Bu cür ərazilər *Euroregion* adlandı. Bu halda, məhz “ucalan” regionalizm transsərhəd əməkdaşlığın inkişafında yeni impuls oldu [4, s.178].

Şəkil 1. Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında ticarət dövriyyəsi (mln ABŞ dolları)

Mənbə: [5]

Azərbaycan həmsərhəd olduğu ölkələrlə sıx iqtisadi əlaqədədir və bunlar arasında Rusiya Federasiyası ilə daha böyük həcmdə ticarət dövriyyəsinə malikdir. İran İslam Respublikası ilə Azərbaycan arasında ticarət dövriyyəsi ildən-ilə dəyişir və stabil deyil. Ölkəmizin xarici ticarət dövriyyəsində İran 1,2%-ə malikdir. Əgər 1990-cı illərdə ticarət dövriyyəsində ölkəmizdən ixrac daha çox yer tuturdusa, 2010-2017-ci illərdə İrandan idxal üstünlük təşkil etmişdir (Diaqram 2.4). İran ölkəmizin xarici ticarət üzrə 40 əsas tərəfdaş sırasında 19-cu yerdə, 4 həmsərhəd ölkə arasında isə sonuncudur. Rəsmi statistikaya görə, 2017-ci ildə Azərbaycanın ticarət dövriyyəsinin ümumi həcmi 22,5 mlrd dollardan çox olub. Dövriyyənin əksər hissəsi Rusiya, Çin, Türkiyə və İtaliyanın payına düşüb. Azərbaycanla İran arasında iqtisadiyyat, mədəniyyət, səhiyyə və digər sahələr üzrə hökumətlərarası sazişlər bağlanıb. Azərbaycan, İran və Türkiyə xarici işlər nazirlərinin 2013-cü il aprelin 16-da İranın Urmiya şəhərində keçirilən görüşdə qəbul edilmiş bəyanatda sərhədyanı ticarət, nəqliyyat, daşınma, turizmin inkişafı məqsəduyğun sayılıb. Azərbaycan Respublikasının keçmiş Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ilə İran İslam Respublikasının Mədəni İrs, Əl İşləri və Turizm Təşkilatı arasında turizm əməkdaşlığı sahəsində imzaladıqları İcra Proqramı (2016-2019) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 04 oktyabr 2016 il Fərmanı ilə təsdiq edilmişdi.

Sərhədyanı regiona əcnəbi turistlərin cəlb edilməsi məqsədi ilə buranın müsbət imicinin yaradılması tələb olunur ki, bu məqsədlə geniş təbliğat işlərinin aparılması təklif olunur. Bunun üçün isə, turizm fəaliyyəti, multikulturalizm və ətraf mühitlə əlaqəli milli və beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsi zərurəti vardır. Lakin turizmin inkişafı eyni zamanda regionda iqtisadi aktivlik, nəqliyyat və kommunal infrastrukturunun paralel inkişafı ilə gerçəkləşməlidir. Bir sıra ölkələr turizm resursları ilə zəngin olan regionları inkişaf etdirməklə buraya xarici turistlərin cəlb edilməsi üçün münasib şərait yaradırlar. Belə ərazilər arasında sərhədyanı regionlar xüsusi maraq oyadır. Hər bir ölkədə həmsərhəd ərazilərin əhalisi müxtəlif məqsədlərlə qonşu ölkələrə daha çox sayda

keçirlər. Bu sərhəd keçmələri bir sıra ehtiyacların ödənilməsi, o cümlədən, həmin ərazidə yaşayan qohumlara baş çəkmək, alış-veriş etmək, müalicə almaq və s. üçün edilir. Bu cür sərhədyanı səfərlər adətən qısamüddətli olur. İranla həmsərhəd olan Lənkəran İqtisadi rayonunun əhalisi keçən əsrin 90-cı illərindən sərhədin əks tərəfinə keçməsi üçün hökumətlərarası razılaşmalara görə bir sıra üstünlüklərə malik olub. Regionun yerləşdirmə obyektləri əcnəbi turistlər arasında daha çox məhz bu ölkədən gələn turistləri yerləşdirərək onları tələb olunan xidmətlərlə təmin edirlər.

Region beynəlxalq tələblərə uyğun nəqliyyat infrastrukturuna malikdir. Buraya Ələt-Astara avtomagistralı ilə ölkə paytaxtından komfortlu avtobuslarla turist qruplarını gətirmək olur. Regionda beynəlxalq aeroportun yerləşməsi buraya xarici ölkələrdən aviaçarter reyslərinin təşkili üçün imkan yaradıb. Bunun üçün isə yerli turoperatorlar istirahət mərkəzləri ilə geniş çeşidli turproqramları hazırlayaraq xarici ölkələrdəki partnyorları vasitəsilə birbaşa regiona aviaçarter reyslərinin təşkilinə çalışmalıdırlar. Turproqramlarda regiondaxili xidmətlərlə yanaşı, qonşu İrana 1-2 günlük turlar da daxil edilə bilər.

Sərhədyanı əməkdaşlığın qiymətləndirilməsi məqsədi ilə qonşu ölkənin regiona qoyduğu investisiyaların ölkəmizə etmiş ümumi həcmdə xüsusi çəkisini təyin etməklə Cənub regionuna olan marağı müəyyən etmək imkanı yaranır. Əmsalların hesablanması ilə hər xarici ölkənin Cənub regionunda fəaliyyət aktivliyini təyin etmək olar. Regiona investisiya qoymuş xarici ölkənin müəssisələri özləri ilk və böyük reklam daşıyıcılarına dönürlər, çünki bu halda və xüsusilə investisiya sahibi olan şirkətlər regiona turistlərin öz ölkəsindən gəlməsinin təbliğatçısı olurlar.

Belə nəticəyə gəlirik ki, Cənub regionu sosial və iqtisadi göstəricilərə görə digər iqtisadi rayonlardan geri qalır, sənaye regiondaxili məhsulda 6,8% paya malikdir, faydalı qazıntılara malik deyil və muzzdlu işçilərin sayı əhalinin 7,7%-ni təşkil edir, mehmanxanaların gəlir səviyyəsi aşağıdır. Eyni zamanda region zəngin turizm resurslarına malikdir. Beləliklə, Lənkəran İR-nun sosial və iqtisadi inkişafını təmin etmək məqsədilə turizm fəaliyyətinin geniş miqyasda həyata keçirilməsi zərurəti vardır.

Nəticə

Regionun turizm cəlbediciliyinin artırılması məqsədi ilə aşağıdakı təkliflər verilir: ilk növbədə turizm müəssisələrinin təqdim etdikləri xidmətlər çeşidinin genişləndirilməsi, o cümlədən istirahətə gəlmiş turistlər üçün qonşu İran İslam Respublikasına 1-2 günlük turlar təşkil edilməlidir; animasiya proqramlarının keçirilməsi üçün yerli və qonşu regionlardan dövlət və xalq yaradıcılığı kollektivləri üzvlərinin dəvət edilməsi, ətraf mühitin sanitariya-gigiyena tələblərinə uyğunlaşdırılması, davamlı təbliğat kampaniyasının tətbiqi ilə həyata keçirilməlidir; münasib investisiya iqlimini yaratmaqla əcnəbi sahibkarların regiona cəlb edilməsinə şərait yaradılmalıdır. Müasir

beynəlxalq inteqrasiya şəraitində nəqliyyat amilinin regionda istifadəsinə xüsusi önəm verilməlidir; İranın və Cənub regionunun həmsərhəd ərazisini əhatə edən müştərək beynəlxalq ticarət mərkəzi yaradılmalıdır.

Regionun beynəlxalq turizm destinasiyasına çevrilməsi yalnız turizm sahəsində çalışan və bu sahəyə marağı olan təşkilatların və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının məqsədyönlü fəaliyyəti ilə gerçəkləşə bilər.

Ədəbiyyat

1. Bilalov, B.Ə., Yusupov, Q.M. Səyahət agentlikləri və turoperatorluq, dərs vəsaiti, Mütərcim, Bakı-2012, 228 s.;
2. Лебедев, О. Т., Каньковская, А. Р., Филиппова, Т. Ю., Основы экономики, Учеб. пособие. СПб. «ИД» МИМ, 1998.-224 с.;
3. Əlirzayev, Ə.Q. Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi., dərs vəsaiti, Bakı nəşriyyatı, 2011, 494 s.;
4. Яровой, Г. О. Регионализм и трансграничное сотрудничество в Европе: учебное пособие для бакалавров и магистров, Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2015 - 280 с.;
5. <https://www.stat.gov.az/source/tourism/>.